

Békés Enikő

Galeotto Marzio *De doctrina promiscua* című művének eszmetörténeti
vizsgálata

Phd-disszertáció tézisei

Témavezető: Prof. Dr. Szörényi László egyetemi tanár

Szegedi Tudományegyetem
Irodalomtudományi Doktori Iskola, Neolatin Irodalom Alprogram
2011

A disszertáció tárgya és a kutatás célja

Disszertációmban Galeotto Marzio *De doctrina promiscua* című, 1490-ben befejezett, Lorenzo de' Medicinek ajánlott művének elemzésére és kontextualizálására vállalkoztam. A szerző ebben a traktátusában elsősorban korának orvosi, gyógyszerészeti, asztrológiai és mai szóval élve csillagászati nézeteiről értekezik. Disszertációm célja, hogy a szöveget közelebbről megvizsgálva eligazítsam az olvasót a galeottói „promiszkuitásban”, és, hogy megtaláljam az egyes fejezeteket összefogó közös nevezőket. Először az egész művet igyekszem egy tágabb, eszmetörténeti kontextusban elhelyezni, majd az egyes, válogatott részműveket aprólékosabb filológiai módszerrel elemzem, és megvizsgálom, hogy a szerzőnek az adott tudományterülettel kapcsolatos állításai milyen hagyományba illeszkednek. Ezek a tanulmányok az asztrológia, illetve asztrológiai orvoslás, talizmánmágia, fiziognómia és a csillagászat, valamint a szexualitás történetének tükrében vizsgálják a szöveget. A dolgozat során igyekszem azt is bemutatni, hogy a *De doctrina*-ban foglalt orvosi-asztrológiai műveltség közvetítői milyen társadalmi megbecsültségnek örvendtek Galeotto korában.

Választásom elsősorban azért esett ezekre a témákra, mert a Galeottóval foglalkozó korábbi, elsősorban filozófia- vagy irodalomtörténeti megközelítésű szakirodalom eddig ezeknek a tudománytörténeti területeknek kevés figyelmet szentelt, eredményeim tehát új kutatásokon alapulnak. Úgy tűnik, hogy a tudománytörténészek eddig még nem igazán fedezték fel maguknak az umbriai tudós műveit, a filozófia-történészeket pedig mindig is sokkal inkább izgatták, az elsősorban a *De incognitis vulgo* című művében megfogalmazott, teológiával és a lélek halhatatlanságával kapcsolatos kijelentései. Galeotto asztrológiai nézeteinek a bemutatását ugyan megtalálhatjuk a korábbi szakirodalomban, de ezek az írások sokszor nem tudtak túllépni a puszta ismertetésen, és nem szerepelt céljaik között az eszmetörténeti hagyomány részletekben is elmélyedő feltárása. A szexualitástörténeti vonatkozások tekintetében pedig gyakorlatilag még ennyi sem mondható el.

A szövegek interpretálásában nagy hangsúlyt fektettem azon összefüggések bemutatására is, amelyek a szerző által használt irodalmi toposzok és a mű címettjének önreprezentációs törekvései között fennállhattak. Elemzéseim során igyekeztem interdiszciplináris megközelítésmódot érvényesíteni, s kitérni a tárgyalt természetfilozófiai nézetek és a képzőművészet, vagy a politikaelmélet és az irodalmi motívumok kapcsolatára is. A disszertáció témaválasztása és szemléletmódja az utóbbi időkben megjelent, „új eszmetörténet” (*intellectual history*) néven ismertté vált kutatási irányzathoz csatlakozik,

amely a szépirodalmi, politikai, filozófiai, valamint az orvosi és asztrológiai szövegek együttes vizsgálatát tűzte ki céljául. Dolgozatomban tehát alapvetően arra törekedtem, hogy egyfajta kontextualista olvasatát nyújtsam Galeotto e művének. A természetfilozófiai tárgyú traktátus esetében a szöveg műfaja és tematikája is ezt a megközelítésmódot kívánta meg, hiszen ezt a kifejezetten nem szépirodalmi művet aligha lehet esztétikai szempontú elemzés tárgyává tenni.

A disszertáció felépítése és eredményei

A *De doctrina promiscua* interpretációját előkészítő bevezető fejezetben a kutatástörténet ismertetése után röviden felvázoltam Galeotto életének főbb állomásait, illetve műveinek tematikáját, különös tekintettel azokra a szempontokra, amelyek hozzásegítenek a *De doctrina* orvosi, asztrológiai nézeteinek értelmezéséhez. Ebben a részben a szerzővel és a *De doctrina*-val kapcsolatos alapvető tudnivalók összefoglalásán túl azt is érzékeltetni szándékoztam, hogy Galeotto világképének meghatározó eleme volt az asztrológiai determináltság, illetve a fiziognómiai gondolkodásmód. Ezután bemutattam a szöveg keletkezési körülményeit, összegezve ismereteinket Galeotto és a dedikált Lorenzo de' Medici közötti viszonyról. Ennek alapján megállapíthatjuk, hogy – a korábbi szakirodalomban megfogalmazott feltételezéssel szemben – Lorenzo nem járhatott közben Galeotto velencei börtönből történő szabadulásának érdekében. Ezt követően azokat a tényezőket tekintettem át, amelyek a *De doctrina* firenzei recepcióját befolyásolhatták. Végezetül a szöveg „másodlagos olvasatának” értelmezési lehetőségeit vizsgáltam, összefüggésben a kozmológiai-természetfilozófiai ismereteknek az uralkodói műveltségben betöltött szerepével, a hatalomgyakorlási eszközként felfogott tudás koncepciójával.

A második fejezetben ismertettem azokat a korszakban általánosan elterjedt orvosi nézeteket, amelyeket a *De doctrina* is tárgyal, mint például a galénoszi testnedv-elmélet, vagy a korban használatos gyógyszerekkel, mérgekkel kapcsolatos tudnivalók. Ebből az áttekintésből kiderül, hogy a *De doctrina* minden egyes fejezete a késő-középkori orvosi irodalom alapvető kérdéseit érinti, valamint, hogy Galeotto tudása híven tükrözi az orvostudomány késő-középkori, skolasztikus jellemzőit. Azt is megállapíthatjuk ugyanakkor, hogy a *De doctrina* keletkezési ideje épp egy orvostörténeti korszak végével esik egybe: néhány évtizeddel később már igen elavultnak és meghaladottnak számított olyan elismerően szólni a középkori arab szerzőkről, ahogyan azt Galeotto tette. A *De doctrina* keletkezésének idején az orvosi foglalkozás Firenzében már az egyik legmegbecsültebb hivatások közé

tartozott. Bár nem tudunk arról, hogy Galeotto gyakorló orvosként is működött volna, ahhoz, hogy megértsük életpályáját és orvosi tárgyú műveinek korabeli megítélését, érdemesnek tartottam röviden áttekinteni, milyen megbecsültségre számíthatott a XV. századi Itáliában egy olyan egyetemi professzor és vándor-humanista, akinek tudáshorizontján a humanista műveltség mellett az orvostudományi ismeretek is fontos helyet foglaltak el. Ez a szempont már csak azért sem elhanyagolható, mert ezáltal arról is képet alkothatunk, milyen fogadtatásban reménykedhetett Galeotto e művével Lorenzo de' Medici részéről. Ebben a részben ismertettem az orvosokat ért korai, humanista kritikákat, az orvostudomány körüli polémiaikat, illetve az orvosok által hivatásuk védelmében felhozott érveket, amelyekkel a medicina tudományos természete mellett foglaltak állást, s amelyek az orvostudomány „emancipációjához” vezettek.

A következő alfejezetben a *De doctrina* eszmeiségét is meghatározó lélekfilozófiai tanokat ismertettem. Jóllehet Galeotto ebben a művében nem foglal olyan nyíltan állást a lélek halhatatlanságának bizonyíthatóságának kérdéséről, mint a *De incognitis vulgo*-ban, a test és a lélek szoros egységébe vetett hite azonban ebben a traktátusban is kifejezésre jut. Lélekfilozófiai nézeteivel kapcsolatban arra a következtetésre jutottam, hogy ezeket a meggyőződéseit leginkább a pádovai arisztoteliánus hagyomány, galénoszi lélekfelfogás és epikureizmus határozták meg. Galeotto arisztoteliánus lélek- és tudományfelfogásáról összefoglalóan elmondhatjuk, hogy az a XV. században is továbbélő skolasztikus Arisztotelész-recepcióban helyezhető el. Amint arra az újabb reneszánsz-kutatások rávilágítottak, a korábbi művelődés- irodalom- és kultúrtörténet-írás a reneszánsz-kori eszmetörténeten belül gyakran túl nagy jelentőséget tulajdonított a neoplatonizmusnak, hiszen az 1400–1600 közötti filozófiai és tudományos irodalom arról tanúskodik, hogy ez az időszak egyben az arisztotelianizmus virágkoraként is jellemezhető. John Monfasani egyebek mellett éppen a skolasztika XV. századi itáliai jelentőségére alapozta azt a tézisé, mely szerint a reneszánsz korszakát nem annyira a modernitás kezdetének, hanem sokkal inkább a „hosszú középkor” betetőző periódusaként foghatjuk fel. A XV. század végén, a humanizmus és a neoplatonizmus térhódításával párhuzamosan tehát ennek az elsősorban az észak-itáliai egyetemekhez köthető arisztoteliánus eszmetörténeti irányzatnak is számos követője akadt, s Galeotto világképét is éppen ez befolyásolta a legnagyobb mértékben.

A traktátus orvostörténeti és lélekfilozófiai vonatkozásainak áttekintése után néhány példán keresztül a mű egy másik jellegzetességére igyekeztem rávilágítani, nevezetesen arra, hogy Galeotto ókori irodalmi műveltsége milyen szerepet tölt be argumentációjában. A szerző orvosi, vagy asztrológiai okfejtései során ugyanis gyakran antik auktoroktól vett szépirodalmi,

tehát nem orvosi-asztrológiai traktátusokból származó idézetekkel támasztja alá érveit. Ezek a citátumok jól illusztrálják a szerző sokoldalú műveltségét. Alapos és elmélyült szövegismeretről tanúskodnak azok az esetek, amikor akár csak egy szóról, mint például az egyik testnedvről, vagy egy csillagkép nevére jut eszébe egy klasszikus szöveghely, s azt gyakran eredeti kontextusából kiszakítva, a saját argumentációjához igazítva idézi. Ezek a példák egyben azt is mutatják, hogy Galeotto traktátusában szorosan egymás mellett jelennek meg azok az ismeretek, amelyek ma már a tudomány- és az irodalomtörténet-írás egymástól elkülönült tárgykörébe tartoznak. Ezek a hivatkozások jól érzékeltetik Galeotto gondolkodásmódját: miközben a szerző célja az, hogy saját argumentációját egy-egy (szép)irodalmi idézettel erősítse, közben az adott szöveghely orvosi vagy asztrológiai interpretációját is nyújtja, annak valósnak tartott értelmét magyarázva ezzel. Úgy tűnik tehát, Galeotto úgy tekintett az ókori szépirodalomra, mint amiben benne foglaltatik a mikro- és makrokozmosz működésére vonatkozó tudás is.

A *De doctrina* harminckilenc fejezetének mintegy fele az asztrológiával, közelebbről az asztrológiai orvoslással, illetve az ehhez szorosan kapcsolódó egyéb – mai szóval élve – csillagászati ismeretekkel foglalkozik. Ennek ellenére a korábbi szakirodalom elsősorban csak filozófiatörténeti szempontból értékelte a művet. Az eddigi Galeotto-kutatás általában is alig szentelt figyelmet műveltsége orvosi-asztrológiai vonatkozásainak, ezért dolgozatom egyik fő célkitűzése a traktátus asztrológiai tárgyú fejezeteinek forrásfeltáró értelmezése volt. A disszertáció harmadik fejezetében tehát a szerző asztrológiai nézeteit és azok forrásait ismertettem. Bemutattam, hogyan értelmezhetjük Galeotto determinista asztrológiai meggyőződéseit a tudomány-klasszifikációról és az asztrológia megítéléséről folytatott késő-középkori viták összefüggésében. Az asztrológiai világnézet elfogadottságáról vallott nézetek és a *De doctrina*-ban kifejtett asztrológiai tanok, valamint csillagászati ismeretek és forrásaik bemutatása után az orvosi asztrológia körébe sorolható nézetekre fókuszáltam. Ennek keretében részletesebben bemutattam a *De doctrina* és Marsilio Ficino orvosi-asztrológiai műve, a *De vita* közötti párhuzamokat, illetve a két szerző nézetei között megragadható különbségeket is.

Külön alfejezetben tárgyaltam a természetes mágia orvosi alkalmazásának egyik változatát, az ún. talizmánmágiát. Ennek során előbb bemutattam, hogyan magyarázza a szerző az égi befolyások talizmánok által történő közvetítésnek mechanizmusát, majd ismertettem a témára vonatkozó főbb középkori irodalmat, illetve azt, hogy a mágikus praktikáknak ez a válfaja milyen helyet foglalt el a tudományok középkori osztályozásában. A következő részben a csillagképek által determinált fiziognómiai típusokról értekező fejezetet

vettem vizsgálat alá. A *De doctrina* és Galeotto egyéb művei – így a *De dictis* valamint a *Chiromantia* című traktátushoz írott bevezetője alapján – megállapíthatjuk, hogy a fiziognómia a mágiánál jóval fontosabb helyet kapott a kozmosz és az emberi természet közötti kapcsolatról alkotott nézetei között. Az asztrológiai fiziognómia elméletét azért is érdemes részletesebben megvizsgálnunk, mert mind a fiziognómiai, mind pedig az asztrológiai irodalomban viszonylag ritka a külső megjelenés csillagképek szerinti tipizálása és ehhez hasonló részletes leírása. Ebben az alfejezetben néhány szövegrész összevetésén keresztül kimutattam, hogy Galeotto leírásai Pietro d’Abano *Compilatio physiognomiae* és Michele Savonarola *Speculum physiognomiae* című műveit követik.

Az asztrológiai vonatkozásokat elemző fejezet következő nagyobb egysége Galeotto műve és a pádovai filozófus-asztrológus Pietro d’Abano (1250 k.–1316 k.) munkássága és tudományfelfogása közötti párhuzamokat tárja fel. Ennek az összehasonlító vizsgálatnak az eredményeként megállapíthatjuk, hogy a *De doctrina* egyik legfontosabb forrása d’Abano két fő műve, a *Conciliator* és a *Lucidator* voltak. A két szerző tudományfelfogása között igen sok rokon vonás mutatható ki: Galeotto éppen a d’Abano által megteremtett pádovai hagyomány követőjének bizonyul, amennyiben az orvostudománynak a természetfilozófiával való szoros kapcsolatát vallja, illetve az asztrológiai ismereteket elengedhetetlennek tartja a gyógyításban. Összevetéseim szerint a *De doctrina* orvosi asztrológiai témái a *Conciliator*, a csillagászati részek pedig a *Lucidator* tematikáját követik. Galeotto d’Abanót követi abban is, ahogyan kiáll az asztrológia tudományként történő felfogása mellett. D’Abano asztrológia-felfogásának hatásával magyarázható az is, hogy a *De doctrina*-n belül az orvosi és csillagászati témák együtt, illetve váltakozva jelennek meg: d’Abano szerint ugyanis ismerni kell az égi mozgásokat és folyamatokat ahhoz, hogy érthetővé váljon azoknak a földi életre gyakorolt befolyása, ami az orvoslásban sem hagyható figyelmen kívül. Az asztrológiai és asztronómiai ismeretek tehát mindkét szerző felfogásában egységes rendszert alkotnak, melynek célja a mikro- és makrokozmosz kapcsolatának és működésének leírása, illetve magyarázata. D’Abano Galeottóhoz igen hasonlóan vélekedik a talizmánmágia, fiziognómia és a chiromantia módszereiről is, s ezeket az eljárásokat ő szintén az orvoslás és az asztrológia hatáskörébe vonja. Végezetül néhány, mindkét szerzőnél előforduló témán keresztül szemléltettem a kettőjük között felfedezhető további párhuzamokat: ilyen például a nyolcadik szféra mozgásának, illetve a Földön bekövetkező eseményekre gyakorolt hatásának a kérdése, valamint a bolygók sorrendjével kapcsolatos állásfoglalás. Azt a tézisémet, mely szerint d’Abano életművét kell a *De doctrina* egyik fő forrásának tekintenünk, szövegpárhuzamokkal is alátámasztottam. Az alfejezet lezárásaként a d’abanói szemléletet átörökítő tudósok

körének két fontos alakja, Biagio Pelacani da Parma, valamint Michele Savonarola orvosi-asztrológiai munkásságát mutattam be. Mindkét tudós annak az orvos-asztrológus-filozófus tudós-típusnak a képviselője, amit Galeotto is megtestesít.

Miután áttekintettem a *De doctrina* orvosi asztrológiai tematikáját, illetve annak lehetséges forrásait, azt vizsgáltam meg, hogy szerzőnk hogyan hasznosíthatta elméleti tudását a gyakorlatban. Az asztrológiai tanok mindennapi alkalmazására ugyanis Galeotto a *De doctrina*-ban is tesz utalásokat, s ezeket a korabeli gyakorlatból kiindulva értelmeztem.

A korábbi szakirodalom a *De doctrina* kapcsán nem vizsgálta azt a kérdést, hogy a mű címzettje, Lorenzo de' Medici és köre hogyan viszonyulhatott Galeotto asztrológiai világvégéhez. Jóllehet a kézirat firenzei recepciójára vonatkozóan az 1548-as *editio princeps* megjelenéséig nincs adatunk, mégis valószínűsíthető, hogy Galeottonak – bármi is volt a célja a dedikációval – nem volt közömbös, milyen fogadtatásban részesülnek majd a Mediciek körében determinista asztrológiai nézetei. A továbbiakban tehát azt a kérdést igyekeztem körüljárni, mennyiben érhető tetten az asztrológiai gondolkodás és világvégé a *De doctrina* dedikáltja, Lorenzo de' Medici környezetében. A Mediciekhez köthető, kimondottan asztrológiai vonatkozású irodalmi és képzőművészeti alkotások áttekintése nyomán megállapíthatjuk, hogy a dinasztia környezetében számos olyan reprezentációs forma mutatható ki, amelyek közvetlen összefüggésben állnak a Medicieknek az asztrológiai világvégé iránti fogékonyságával, ami egyébként a kor más itáliai udvaraira is jellemző volt.

Lorenzónak a *De doctrina*-ban is tárgyalt orvosi és asztrológiai témák iránti érdeklődését végezetül az általa támogatott orvosok és asztrológusok, illetve a neki ajánlott, hasonló témájú traktátusok bemutatásával igazoltam. Bár az *editio princeps* 1548-as firenzei megjelenéséig nincs arra vonatkozóan közvetlen adatunk, hogy milyen volt a *De doctrina* fogadtatása a Mediciek körében, illetve általában Firenzében, a fentiek alapján okkal feltételezhetjük, hogy Galeotto traktátusának méltó helye volt a Mediciek könyvtárában.

A disszertáció asztrológiai tárgyú fejezete két exkurzussal zárul, melyek esettanulmányként egy-egy további asztrológiai és csillagászati témakört elemeznek. A *De doctrina* csillagászati tárgyú fejezeteiben szembetűnő a Nap kitüntetett szerepének hangsúlyozása. Galeotto Nappal kapcsolatos teóriáinak ókori forrásait a korábbi szakirodalom már részben ismertette, így ezek áttekintése után azt vizsgáltam, milyen más, főként középkori szövegekben mutatható még ki a Nap központi helyének Galeottóéhoz hasonló felfogása. Úgy gondolom, hogy ez esetben is Pietro d'Abanót tekinthetjük szerzőnk egyik legfontosabb előképének. Galeotto Nappal kapcsolatos kijelentéseinek elsősorban a magyarországi szakirodalom tulajdonított sokáig igen nagy jelentőséget: Kardos Tibor és

Nagy Zoltán egyenesen a kopernikuszi heliocentrikus naprendszer „előhírnökét” vélték felfedezni Galeottóban. A téma tudománytörténeti áttekintése kapcsán felhívtam a figyelmet arra, hogy ez az értékelés a whig-típusú tudománytörténet-írás rég elítélt módszerét követi, mely legalább annyira anakronisztikus, mint az a szintén a korábbi szakirodalomban megfogalmazódott nézet, amely Galeottóban a felvilágosodás előfutárát látta. Disszertációm megállapításai éppen ahhoz igyekeznek hozzájárulni, hogy a *De doctrina*-t saját korának kontextusában értelmezzük, és ne egy lineáris fejlődés kép egyik elemeként tekintsünk rá vissza.

Míg a Nap központi szerepét elemző exkurzusban inkább a szerző középkori forrásaira helyeztem a hangsúlyt, a második exkurzus argumentációjának vezérfonala az i. sz. I. századi Marcus Manilius *Astronomica* című asztrológiai tankölteményének humanista recepciója. Az *Astronomica* a XV. század egyik legkedveltebb asztrológiai kézikönyve volt, amely számos irodalmi és képzőművészeti alkotást is megihletett. Galeotto többször is hivatkozik erre a tankölteményre, de a maniliusi mű jelentőségét az is jól szemlélteti, hogy az őt ábrázoló érem mottójául is épp az *Astronomica* egy sorát választotta. Galeotto Manilius-idézeteinek kontextusát megvizsgálva ugyanakkor szerzőnk forráskezelésére vonatkozóan azt a tanulságot is levonhatjuk, hogy ókori és középkori kútfőit teljesen egyenrangú tekintélyekként kezelte, és különböző korokból származó forrásait mindig saját érveléséhez igazítva használta fel. Végezetül azokat a reneszánsz falkép-együtteseket ismertettem, amelyek ikonográfiai programjához szintén az *Astronomica* szolgált alapul. Ezek az asztrológiai tárgyú freskóciklusok nemcsak Manilius hatástörténetét illusztrálják, hanem jól érzékeltetik az asztrológiának a reneszánsz uralkodói és főúri reprezentációban betöltött különleges szerepét is.

A disszertáció negyedik, *Scientia sexualis* című részében Galeotto traktátusának két, szexualitástörténeti vonatkozású fejezetét elemeztem, melyekben szerzőnk a nemek közötti átváltozás jelenségével, a nemi szervek felépítésével és a szexuális gyönyörrel foglalkozik. Az egyes témákra vonatkozó forrásait vizsgálva megállapíthattuk, hogy az orvosi vonatkozású témakörökben – más korabeli szerzőkhöz hasonlóan – Galeotto is elsősorban Galénoszra és Avicennára támaszkodott. Ennek a témakörnek a kapcsán is megmutatkozik forráskezelésének az a jellegzetessége, ami önmagában a korabeli orvostudomány tananyagából is következik, nevezetesen, hogy bizonyos esetekben nagyobb tekintélynek tart egy középkori, mint egy ókori szerzőt. A disszertáció szexualitástörténeti tárgyú fejezetének második részében Galeottonak a férfiak közötti nemi érintkezésről vallott nézeteire fókuszálok. Bizonyosan nem véletlen, hogy éppen ebben a szövegrészben érhető tetten a kéziratos és a

nyomtatott szövegváltozat közötti legkomolyabb eltérés: Galeotto szövegének egy negyvenhárom soros része ugyanis, amely a férfiak közötti szeretkezés orvosi megítéléséről, illetve kultúrtörténeti háttéréről szól, a mű ma ismert mindkét kéziratában megtalálható, de a Firenzében, 1548-ban kiadott *editio princeps*, s ennek nyomán a későbbi nyomtatványok is elhagyják azt. A minden bizonnyal szándékosan kihagyott szövegrész bemutatása után a cenzúra lehetséges okait igyekeztem kimutatni, figyelembe véve a homoszexualitás korabeli firenzei, társadalom- és esztétörténeti vetületeit. Ennek keretén belül ismertettem a *De doctrina*-t először megjelentető Lorenzo Torrentino hercegi nyomdász-kiadó munkásságát is. Végezetül pedig felvázoltam a szexualitás és a homoszexualitás témájának a középkori orvosi irodalomban elfoglalt helyét.

A Medici család két befolyásos vezetője, Cosimo il Vecchio és Lorenzo il Magnifico körül kialakult összetett mítoszrendszer egyik visszatérő eleme az orvos-uralkodó párhuzam. A latin *medicus*, vagyis orvos szó és a Medici család neve között a korban feltételezett etimológiai kapcsolat a Mediciek önreprezentációjának egyik meghatározó eleme volt, s ez a hasonlat a *De doctrina promiscua*-nak is többször visszatérő motívuma. A *De doctrina*-val foglalkozó utolsó fejezetben először felvázoltam az orvos-uralkodó metafora ókori és középkori előtörténetét, majd azt vizsgáltam, milyen kontextusba illeszthetőek Galeottónak azon sorai, melyekben ezzel a hasonlattal dicsőíti Lorenzót. Ehhez kapcsolódóan ismertettem, milyen más korabeli irodalmi vagy képzőművészeti alkotásokban mutatható még ki ez a motívum, illetve, hogy az milyen szerepet töltött be a Mediciek önreprezentációs eszköztárában.

A *De doctrina*-val kapcsolatos mélyfúrások összegzéseként azt állapíthatjuk meg, hogy Galeottónak ez a dominánsan orvosi-asztrológiai, csillagászati, farmakológiai témájú műve alapvetően az arisztotelészi természetfilozófián, a galénoszi fiziológián, valamint ezek arab (avicennai) és pádovai (d'abanói) recepcióján alapul. Erősen hatott rá továbbá az antik görög-római forrásokon kívül az arab tudományos művekre is visszavezethető asztrológiai gondolkodásmód. Ezen belül elsősorban nem a Ficino által is képviselt a hermetikus-mágikus-neoplatonista irányzat, hanem ismételten inkább a pádovai, d'abanói hagyományban gyökerező felfogás tükröződik Galeotto traktátusában.

Disszertációm utolsó fejezetében Galeotto Corvin Jánosnak dedikált *De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis regis Mathiae* című anekdota-gyűjteményével foglalkoztam. Azért tartottam fontosnak Galeotto e másik, részben ugyancsak az uralkodói reprezentáció tárgyköréhez kapcsolódó művét is bevonni a vizsgálatba, hogy mintegy esettanulmányként ebben a szövegben is bemutassam a *medicus-Medici* párhuzamhoz hasonló toposzok

megjelenését. A magyarországi reneszánsz-kutatás által az egyik legfontosabb Galeotto-műként számon tartott könyvet két, eddig még nem vizsgált szempont alapján elemeztem. Kimutattam, hogyan illeszkedik a mű a *facetiae*-irodalom műfajába, illetve, hogy milyen szerepet töltött be Mátyás király alakjának irodalmi megformálásában a szellemes uralkodó, vagy tréfás társasági ember (*rex facetus, vir facetus*) ókor óta toposzként továbbélő ideálja. Galeotto ókori mintaképein kívül több kortárs, XV. századi irodalmi példán keresztül szemléltettem, hogyan jelent meg a szellemesség erénye az államférfiak korabeli jellemzésében. A *De dictis*-szel foglalkozó másik alfejezetben Galeotto Mátyás király fiziognómiai ismereteire vonatkozó megállapítását kontextualizáltam, s a fiziognómia tudománytörténetének abban az ágában helyeztem el, amely a fiziognómia etikai, hatalomgyakorlási-politikai célú hasznosítását helyezi előtérbe. A fiziognómiának ez az alkalmazása párhuzamba állítható az asztrológia politikai célú felhasználásával, s egyben arra is jó példával szolgál, miként nyílt lehetősége egy korabeli természetfilozófusnak arra, hogy tudományát a mecénás önreprezentációjának szolgálatába állítsa. A fiziognómiai tanoknak a *De dictis*-ben megfigyelhető előfordulásai miatt is érdemes foglalkoznunk, mert Galeotto világképe szerint az asztrológia mellett a fiziognómia szemiotikai jellegű rendszere és módszere is fontos eszközként szolgál a „*lex naturae*”, a világ működési elveinek megértéséhez, illetve modellezéséhez.

Disszertációmnak ebben az utolsó fejezetében tehát két olyan uralkodói jellemvonást vizsgáltam meg, amelyek az ideális uralkodói *image* fontos összetevői. A szellemes, illetve a fiziognómiában jártas király toposzának a történetét hasonló módon igyekeztem feltárni, miként a *De doctrina* egyik vezérmotívumának, az orvos-uralkodó hasonlatnak a hagyományát. Ezen motívumok és toposzok története, illetve alkalmazásuk sokat elárul az uralkodói önreprezentáció mechanizmusáról is. A *De dictis*-nek a disszertációmban kifejtett interpretációja a magyarországi reneszánsz-kutatásnak azt az utóbbi évtizedekben meghatározóvá vált szemléletmódját juttatja érvényre, amely a Mátyás királlyal kapcsolatba hozható irodalmi, filozófiai és képzőművészeti műveket nemcsak az egyes szaktudományok szempontrendszer alapján vizsgálja, hanem azokat egyben az uralkodói önreprezentáció manifesztációjaként, azaz egy összetett hatalmi-legitimációs gondolatrendszer képi és szöveges megnyilvánulásaként is értelmezi, s egyúttal igyekszik feltárni a humanisták ebben játszott szerepét is.

A disszertáció részét képezi a *De doctrina promiscua* válogatott fejezeteinek kritikai kiadása, ami a készülő teljes kritikai kiadásból nyújt válogatást. Ezek a szemelvények a dolgozatom tanulmány részében tárgyalandó témák kiindulópontjai, mint például a

traktátusnak a szexualitás témájával foglalkozó két fejezete, vagy a zodiákus-jegyek alapján tipizálható fiziognómiai jegyekről, illetve a talizmánoknak a gyógyításban használt módjáról értekező fejezetek. Válogatásom egyik fontos szempontja volt az is, hogy olyan részeket közöljek, amelyek a Mario Frezza-féle, a mű eddigi egyetlen modern, de válogatott kiadásában nem szerepeltek. Frezza 1949-ben a műnek csak hetedrészét adta ki, jegyzetekkel, bevezetővel, olasz fordítással. Válogatott kiadása kritikai igényű, melyhez a mű két, ma ismeretes kézíratai közül a firenzeit vette alapul, összevetve azt az *editio princeps*-szel, helyenként javítva a szöveget. Frezza azonban nem ismerte a mű másik, vatikáni kéziratát. A *De doctrina promiscua* szövegvariánsainak összevetése során sikerült megállapítanom azok egymáshoz való viszonyát, s ennek alapján én is a hitelesebbnek bizonyult, bár nem autográf firenzei, a Biblioteca Medicea Laurenziana-ban őrzött XV. századi kéziratot vettem alapul a kiadáshoz. A szöveget a kritikai apparátuson kívül, ahol szükséges, tárgyi jegyzetekkel láttam el. A textológiai munka egyik legfontosabb eredménye az 1548-as firenzei *editio princeps*-ből kihagyott, a kéziratokban azonban szereplő szövegrész felfedezése volt. Mivel ennek tematikája a szexualitástörténettel függ össze, így az általam szándékosnak vélt szövegelhagyás lehetséges okait az ötödik, *Scientia sexualis* című fejezetben mutatom be.

A doktori dolgozatban a szöveg 288 foliónyi teljes terjedelméből tehát csak szemelvényeket közlök, a későbbiekben azonban a művet teljes egészében szándékozom kiadni, hiszen eddig ez ilyen formában még Olaszországban sem jelent meg. A szövegkiadás jól illeszkedik az Irodalomtudományi Intézet *Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum* sorozatának hagyományába, a sorozat alapítójának, Juhász Lászlónak a szövegkiadási tervei között ugyanis Galeotto szövegeinek a kritikai igényű kiadása a kezdetektől fogva kitüntetett helyet foglalt el.

A disszertáció tartalomjegyzéke:

Előszó	3
I. Bevezetés	9
Kutatástörténet	9
Galeotto életpályája, munkássága, különös tekintettel orvosi-asztrológiai ismereteire	13
A mű keletkezéstörténete	20
II. Orvostudomány, lélekfilozófia és az antik irodalom recepciója a műben	29
Medicina	29
Az orvostudomány megítélése a mű keletkezésének idején	31
Test és lélek viszonya	34
Az ókori irodalom szerepe a <i>De doctrina</i> szövegtestében	40
III. Asztrológiai és orvosi-asztrológiai tanok a <i>De doctrina</i> -ban	43
Az asztrológiai gondolkodás megítélése a középkorban és a XV. században	43
Asztrológia, orvosi asztrológia, talizmánmágia és fiziognómia a <i>De doctrina</i> -ban	50
Talizmánmágia	54
Fiziognómia	58
Galeotto és Pietro d'Abano	63
<i>Astrologia practica</i> a <i>De doctrina</i> -ban	72
Asztrológia a Mediciek környezetében	74
A Nap szimbolikus jelentősége a <i>De doctrina</i> -ban (Excursus I.)	80
Manilius <i>Astronomica</i> -jának recepciója a <i>De doctrina</i> -ban (Excursus II.)	86
IV. <i>Scientia sexualis</i>	94
V. A <i>medicus-Medici</i> hasonlat szerepe a műben és az orvos-uralkodó toposz története	110
VI. Az ideális uralkodó képe Galeotto <i>De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis regis Mathiae</i> című művében.	120
Mátyás, a szellemes uralkodó	122
Fiziognómiai tanok a <i>De dictis</i> -ben	130
Összefoglalás	139
Irodalomjegyzék	148
Textológia	158
Appendix I: A mű teljes tartalomjegyzéke	161
Appendix II: Szemelvények a szövegből	164
Képmelléklet	209

A disszertáció témakörében megjelent publikációk:

Physiognomy in the Descriptions and Portraits of King Matthias Corvinus, *Acta Historiae Artium*, 46(2005), 51–97. [bővített, átdolgozott változata: *The Physiognomy of a Renaissance Ruler. Portraits and Descriptions of Matthias Corvinus, King of Hungary (1458–1490)*, Saarbrücken, VDM Verlag Dr. Müller, 2009.]

La metafora “medicus-Medici” nel De doctrina promiscua di Galeotto Marzio, *Camoenae Hungaricae*, 3(2006), 29–38.

Fiziognómiai tanok Galeotto Marzio műveiben = Classica-Mediaevalia-Neolatina. Acta Conventus diebus undecimo et duodecimo mensis Maii anno MMIV Debrecini habiti, eds. Ladislaus HAVAS, Emericus TEGYEY, Debrecen, 2006, 33–42.

Physiognomy in the Works of Galeotto Marzio = Acta Conventus Neo-Latini Bonnensis. Proceedings of the Twelfth International Congress of Neo-Latin Studies, gen. ed. Rhoda SCHNUR, ACMRS, Tempe, Arizona, 2006, 153–162.

Pszepdo Arisztotelész: Fiziognómia = “Természeted az arcodon”. A Fiziognómia Története az Ókortól a XVII. Századig. Szöveggyűjtemény, szerk. VÍGH Éva, Szeged, JATEPress, 2006, 11–26. (Ikonológia és Műértelmezés 11/2.) [Fordítás]

Galeotto Marzio alakja Bonfini Symposion című művében = Szolgálatomat ajánlom a 60 éves Jankovics Józsefnek, szerk. CSÁSZTVAY Tünde, NYERGES Judit, Budapest, Balassi, MTA ITI, 2009, 42–47.

Galeotto Marzio and the Court of King Matthias Corvinus (De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis regis Mathiae), *Studi Umanistici Piceni*, 29(2009), 287–296.

La „physiognomia moralis” nel De Dictis ac Factis di Galeotto Marzio, *Annuario (Accademia d’Ungheria, Istituto Storico «Fraknoi»)*, 2005–2006 [2010], Roma, 104–109.

Scientia sexualis and Ducal Cultural Politics: The Lessons of a Text Publication, *Camoenae Hungaricae*, 7(2010), 29–44.